

۱۵۸۸۸۸ - ۲۲۸۸۸۸

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش اسلام

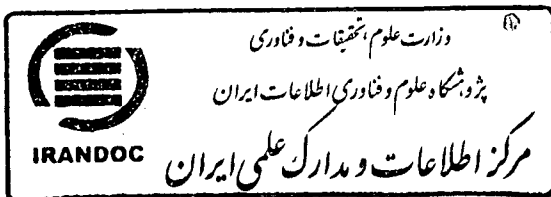
ادیان و مذاهب کرمان از ورود اسلام تا پایان دوره سلجوقیان کرمان
(۵۸۳ هجری قمری)

استاد راهنما:
دکتر اصغر منتظرالقائم

استاد مشاور:
دکتر اصغر فروغی ابری

پژوهشگر:
علی اعتصامی

آبان ماه ۱۳۸۹

۱۵۸۸۸۷

۱۳۹۰/۴/۱ A

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع
این پایان نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش اسلام
آقای علی اعتصامی تحت عنوان

ادیان و مذاهب کرمان از ورود اسلام تا پایان دوره سلجوقیان کرمان (۵۵۸۳ ه. ق)

در تاریخ ۸۹/۸/۵ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضاء	با مرتبه‌ی علمی دانشیار	دکتر اصغر منتظرالقائم	۱- استاد راهنمای پایان نامه
امضاء	با مرتبه‌ی علمی استادیار	دکتر اصغر فروغی ابری	۲- استاد مشاور پایان نامه
امضاء	با مرتبه‌ی علمی استادیار	دکتر محمدعلی چلونگر	۳- استاد داور داخل گروه
امضاء	با مرتبه‌ی علمی استادیار	دکتر حسین عزیزی	۴- استاد داور خارج از گروه

امضای مدیر گروه

محمد علی

پاسکذاری

از کجی اساتید معظم کروه تاریخ دانشگاه اصغمان که با جرد و جهد علمی مراقبین لطف و

اتقان خود ساخته اند صمیمانه پاسکذارم.

تقدیم:

به: پدر و مادر دلسوز و مهربانم

به: همسر فداکار و صبورم

به: فرزند دلبند و عزیزم

چکیده

ایالت کرمان از جمله سرزمین‌های ایران است که در طول تاریخ پرفراز و نشیب خود، ادیان و فرقه‌های مختلف مذهبی در آن رواج و گسترش یافته است. از آنجا که تاکنون پژوهشی جامع در این باره صورت نگرفته است، شناخت ادیان و فرق مختلف مذهبی این سرزمین پژوهشی همه جانبه و کامل را می‌طلبد. هدف از این پژوهش، بررسی علل و عوامل مؤثر در شکل‌گیری و گسترش فرق و مذاهب و نیز بررسی کارنامه علمی و عملی پیروان آنها در زمینه‌های مختلف از بدو ورود اسلام تا پایان حکومت سلاجقه‌ی کرمان (۵۸۳ هـ ق) است. روش پژوهش در این پایان نامه توصیفی و تحلیلی با استفاده از منابع دست اول و محلی در این زمینه می‌باشد که این خود بر اهمیت تاریخ محلی و منطقه‌ای نیز می‌افزاید. ایالت کرمان به دلیل دوری از مرکز خلافت و با داشتن ویژگی‌های طبیعی و انسانی اش، مأمنی برای حضور ادیان و مذاهب گوناگون بوده است. در این پژوهش ادیان و مذاهب و گروه‌های اسلامی همچون تشیع، تسنن، خوارج و عرفا و صوفیه در ایالت کرمان مورد بررسی قرار خواهد گرفت. برخلاف آنکه اهل سنت در کرمان دارای اکثریت بودند، پیروان فرق مختلف شیعه اعم از زیدیان، اسماعیلیان و امامیه نیز در کرمان سکونت داشتند و به عنوان یک اقلیت نیرومند در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در این منطقه ایفای نقش کرده اند.

کلیدواژه‌ها: فرق، مذاهب، تشیع، تسنن، خوارج، تصوف، زرتشتیان، کرمان.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
۱-۱-۱	پیشگفتار..... ۱
۲-۱-۲	تبيين مسأله پژوهشی و اهمیت آن ۲
۳-۱-۳	اهداف ۳
۴-۱-۴	پرسش ها ۳
۵-۱-۵	فرضیه ها ۳
۶-۱-۶	پیشینه تحقیق..... ۳
۷-۱-۷	روش تحقیق ۴
۸-۱-۸	بررسی و نقد منابع ۴
۹-۱-۹	تعاریف ۱۰
۱۰-۱-۱۰	جغرافیای تاریخی کرمان..... ۱۱
۱۰-۱-۱۰-۱	موقعیت جغرافیایی کرمان ۱۲
۱۰-۱-۱۰-۲	موقعیت سیاسی واداری کرمان ۱۳
۱۰-۱-۱۰-۳	ایالت کرمان درعصرساسانی..... ۱۷
	فصل دوم: اسلام در کرمان
۱-۲-۱۹	سابقه حضور اعراب در ایالت کرمان ۱۹
۲-۲-۲۰	فتح کرمان به دست اعراب مسلمان ۲۰
۳-۲-۲۳	روند گسترش اسلام در ایالت کرمان پس از فتح ۲۳
۴-۲-۲۳	روند گسترش و گرایش به اسلام در کرمان طی قرون نخستین اسلامی ۲۳
	فصل سوم: ادیان غیراسلامی در آستانه فتح کرمان
۱-۳-۲۶	آیین زرتشت..... ۲۶
۱-۳-۱-۲۶	تاریخچه دین زرتشت و زرتشتیان کرمان..... ۲۶
۲-۳-۱-۲۷	غلبه ی اعراب مسلمان بر ایران زرتشتی ۲۷
۳-۳-۱-۲۹	جامعه ی زرتشتیان کرمان در قرون نخستین اسلامی ۲۹
۳-۳-۱-۲۹	پراکندگی زرتشتیان کرمان..... ۲۹
۳-۳-۱-۳۰	پایداری و تداوم حیات زرتشتیان کرمان ۳۰

عنوان	صفحه
۳-۳-۱-۳- مهاجرت زرتشتیان کرمان	۳۱
۴-۳-۱-۳- زرتشتیان کرمان و پذیرش تدریجی آئین اسلام	۳۳
۵-۳-۱-۳- روابط مسلمانان و زرتشتیان کرمان	۳۵
۶-۳-۱-۳- رهبران و باورهای دینی زرتشتیان کرمان	۳۶
۱-۶-۳-۱-۳- رهبری جامعه ی زرتشتی	۳۶
۲-۶-۳-۱-۳- موبدان و بزرگان دینی جامعه ی زرتشتیان کرمان	۳۷
۱-۲-۶-۳-۱-۳- منوچهر جوان جَمان	۳۷
۲-۲-۶-۳-۱-۳- زاد سپرم جوان جَم	۳۸
۳-۲-۶-۳-۱-۳- امید آشوهیستان	۳۹
۴-۱-۳- جشن ها و اعیاد زرتشتیان کرمان	۴۰
۱-۴-۱-۳- گاهنبار	۴۰
۲-۴-۱-۳- آفرینگان پنجه	۴۱
۳-۴-۱-۳- آفرینگان گاهنبار	۴۱
۴-۴-۱-۳- جشن نوروز	۴۱
۵-۴-۱-۳- جشن تولد زرتشت	۴۱
۶-۴-۱-۳- جشن سده (سدک)	۴۲
۲-۳- آیین مسیح	۴۲
۱-۲-۳- تاریخچه دین مسیح و مسیحیان کرمان	۴۲

فصل چهارم: فرقه های کلامی

۱-۴- خوارج	۴۴
۲-۴- خوارج در ایران	۴۵
۳-۴- خوارج در کرمان	۴۶
۱-۳-۴- چگونگی ورود خوارج به ایالت کرمان	۴۶
۲-۳-۴- زمینه های حضور خوارج در کرمان	۴۷
۳-۳-۴- فرقه های خوارج در کرمان	۴۸
۱-۳-۳-۴- ازارقه	۴۸
۲-۳-۳-۴- حیات سیاسی ازارقه در کرمان	۵۱

۵۳.....	۴-۳-۴- عطویان
۵۳.....	۴-۳-۴-۱- خوارج عطویه در کرمان
۵۳.....	۴-۳-۵- خوارج صُفریه در کرمان
۵۵.....	۴-۳-۶- خوارج خَلَفیه در کرمان
۵۷.....	۴-۴- فرجام خوارج
۵۷.....	۴-۴-۱- علل وعوامل برافتادن خوارج
۵۸.....	۴-۵- معتزله
۵۸.....	۴-۵-۱- معتزله در ایران و کرمان

فصل پنجم: فرقه های فقهی تسنن

۶۰.....	۵-۱- مفهوم و خاستگاه اهل سنت
۶۱.....	۵-۲- جایگاه جغرافیایی مذاهب اهل تسنن در ایران
۶۴.....	۵-۳- اهل سنت و کرمان
۶۶.....	۵-۴- دوران تسلط اهل سنت در کرمان
۶۶.....	۵-۴-۱- قاورد سلجوقی و تصرف کرمان
۶۶.....	۵-۴-۲- وضعیت اهل سنت در قرن پنجم هجری
۶۷.....	۵-۵- دوران حکومت مطلقه ی اهل سنت کرمان
۶۷.....	۵-۵-۱- ارسال شاه و آغاز دوران تسلط اهل سنت در کرمان
۶۸.....	۵-۵-۲- حکومت محمد بن ارسال شاه؛ اوج اقتدار و تسلط اهل سنت در کرمان
۶۸.....	۵-۵-۳- نقش محمد شاه سلجوقی در تثبیت مذاهب تسنن
۶۹.....	۵-۶- سیاست مذهبی سلجوقیان کرمان
۷۳.....	۵-۷- رجال علمی و مشاهیر اهل سنت کرمان
۷۳.....	۵-۷-۱- رجال حنفی مذهب
۷۳.....	۵-۷-۱-۱- رکن الدین ابوالفضل کرمانی
۷۴.....	۵-۷-۱-۲- محمدبن امیرویه کرمانی
۷۴.....	۵-۷-۱-۳- محمدبن ابراهیم سیرجانی
۷۴.....	۵-۷-۱-۴- محمدبن المفاخر کرمانی
۷۴.....	۵-۷-۱-۵- حستان بن ابراهیم کرمانی
۷۵.....	۵-۷-۲- رجال شافعی مذهب

- ۷۵ ۱-۲-۷-۵ احمد بن رضوان بودیسری
- ۷۵ ۲-۲-۷-۵ ابوالقاسم محمود نصر کرمانی
- ۷۶ ۳-۲-۷-۵ هبة الله بن محمد کرمانی
- ۷۶ ۳-۷-۵ رجال حنبلی مذهب
- ۷۶ ۱-۳-۷-۵ احمد بن محمد سیرجانی
- ۷۶ ۲-۳-۷-۵ حرب بن اسماعیل سیرجانی
- ۷۶ ۳-۳-۷-۵ قاسم بن محمد کرمانی
- ۷۶ ۴-۳-۷-۵ مکی بن عبدان کرمانی
- ۷۷ ۴-۷-۵ رجال سیاسی و مشاهیر اهل سنت در کرمان
- ۷۷ ۱-۴-۷-۵ مکرم بن علاء
- ۷۷ ۲-۴-۷-۵ مجدالدین و ناصرالدین کسری
- ۷۷ ۳-۴-۷-۵ افضل الدین ابوحامد کوهینانی

فصل ششم: تشیع

- ۷۹ ۱-۶ پیدایش و گسترش مذهب تشیع
- ۸۱ ۲-۶ گسترش تشیع در ایران
- ۸۳ ۳-۶ زمینه های نفوذ و گسترش تشیع در کرمان
- ۸۴ ۴-۶ تشیع زیدی
- ۸۶ ۱-۴-۶ قیام جدیع بن علی کرمانی
- ۸۷ ۲-۴-۶ آغاز قیام جدیع بن علی کرمانی در خراسان
- ۸۷ ۳-۴-۶ مذهب جدیع کرمانی
- ۸۷ ۴-۴-۶ قیام عبدالله بن معاویه و کرمان
- ۸۸ ۵-۴-۶ ماکان بن کاکي
- ۸۹ ۶-۴-۶ ابو عبدالله محمد بن قاسم؛ مبلغ زیدی در کرمان
- ۸۹ ۵-۶ تشیع امامی (اثنی عشری) در کرمان
- ۹۰ ۱-۵-۶ حضور امام رضا(ع) در ایران و گسترش تشیع امامی
- ۹۱ ۲-۵-۶ آل بویه در کرمان
- ۹۱ ۱-۲-۵-۶ مذهب آل بویه
- ۹۲ ۲-۲-۵-۶ تساهل و تسامح مذهبی آل بویه

عنوان

صفحه

- ۹۳..... ۳-۲-۵-۶- عضدالدوله و تشیع امامی
- ۹۳..... ۴-۲-۵-۶- روابط شیعیان و اهل سنت در زمان آل بویه
- ۹۴..... ۳-۵-۶- وضعیت شیعیان کرمان (سده چهارم هجری)
- ۹۵..... ۴-۵-۶- وضعیت شیعیان کرمان در قرن پنجم هجری
- ۹۶..... ۵-۵-۶- رجال و مشاهیر امامیه کرمان
- ۹۶..... ۱-۵-۵-۶- ابوالحسن یحیی بن زکریا نرماشیری
- ۹۷..... ۲-۵-۵-۶- ابوالحسن محمد بن بحر نرماشیری
- ۹۸..... ۳-۵-۵-۶- محمد بن هارون
- ۹۸..... ۴-۵-۵-۶- ابوعلی حسن بن عباس کرمانی
- ۹۸..... ۵-۵-۵-۶- حماد بن سالم کرمانی
- ۹۸..... ۶-۵-۵-۶- ابوالحسین علی بن احمد جیرفتی
- ۹۸..... ۷-۵-۵-۶- محمد بن ولید کرمانی
- ۹۹..... ۶-۵-۶- اماکن متبرکه و تاریخی شیعیان و سادات علوی کرمان
- ۹۹..... ۱-۶-۵-۶- امام زاده گان سید احمد و سیدعلی
- ۹۹..... ۲-۶-۵-۶- امام زاده اسیری
- ۹۹..... ۳-۶-۵-۶- امام زاده زید بم
- ۱۰۰..... ۴-۶-۵-۶- امام زاده سید عبدالله
- ۱۰۰..... ۵-۶-۵-۶- امام زاده حسین جوپار
- ۱۰۰..... ۶-۶-۵-۶- امام زاده زید شهداد
- ۲۰۰..... ۶-۶- تشیع اسماعیلی
- ۱۰۱..... ۱-۶-۶- ورود تشیع اسماعیلی به ایران
- ۱۰۱..... ۲-۶-۶- تشیع اسماعیلی در کرمان
- ۱۰۲..... ۳-۶-۶- قوم قفص (کوفج، کوچ)
- ۱۰۲..... ۴-۶-۶- کیش و مذهب قوم قفص
- ۱۰۳..... ۵-۶-۶- حمید الدین کرمانی و نقش او در گسترش تشیع اسماعیلی
- ۱۰۶..... ۶-۶-۶- حسن صباح و دعوت جدید اسماعیلی در کرمان
- ۱۰۷..... ۷-۶-۶- اوج فعالیت شیعیان اسماعیلی در کرمان (نیمه ی دوم سده ی پنجم هجری)
- ۱۰۷..... ۱-۷-۶-۶- وضعیت شیعیان اسماعیلی در دوران حکومت ملک قاورد سلجوقی

عنوان	صفحه
۶-۶-۷-۲- تشیع اسماعیلی کرمان در دوران تورانشاه سلجوقی	۱۰۷
۶-۶-۷-۳- تشیع اسماعیلی در زمان ایران‌شاه سلجوقی	۱۰۹
۶-۶-۷-۴- روابط شیعیان اسماعیلی کرمان با سایر شیعیان ایران	۱۱۰
۶-۶-۸- اوضاع شیعیان در قرن ششم هجری	۱۱۰
۶-۶-۹- مشاهیر، معاریف و رجال اسماعیلی کرمان	۱۱۲
۶-۶-۹-۱- حمیدالدین کرمانی	۱۱۲
۶-۶-۹-۲- کاکابنیمان	۱۱۲
۶-۶-۹-۳- ابوزرعه	۱۱۲
۶-۶-۹-۴- بابازید مجرد	۱۱۳
۶-۶-۹-۵- حسن سراج	۱۱۳
۶-۶-۹-۶- محمد بهستون	۱۱۳
۶-۶-۹-۷- سلجوق شاه	۱۱۳
۶-۶-۹-۸- حسین کرمانی	۱۱۳
۶-۶-۹-۹- شهاب الدین کیا دیلمی	۱۱۳

فصل هفتم: جایگاه عرفان و تصوف در کرمان

۷-۱- تصوف در ایران	۱۱۴
۷-۲- تصوف در کرمان	۱۱۷
۷-۳- مذهب صوفیان	۱۱۹
۷-۴- مشاهیر، رجال و صوفیان نامی کرمان	۱۲۰
۷-۴-۱- ابوالفوارس شاه بن شجاع کرمانی	۱۲۰
۷-۴-۲- خواجه علی بن حسین سیرجانی	۱۲۱
۷-۴-۳- شیخ اسماعیل دبّاس جیرفتی	۱۲۲
۷-۴-۴- شیخ موسی بن عمران جیرفتی	۱۲۲
۷-۴-۵- شیخ برهان الدین ابونصر کوهبنانی	۱۲۲
۷-۴-۶- اوحد الدین کرمانی	۱۲۳
۷-۴-۷- ابراهیم سَنَبه هروی	۱۲۴
۷-۴-۸- شیخ ابوشجاع کرمانی	۱۲۴
نتیجه	۱۲۵
منابع و مأخذ	۱۲۷

فصل اول

کلیات

۱-۱- پیشگفتار

در جریان فتوحات اسلامی و گسترش اسلام به سرزمینهای مختلف، ایالت کرمان از جمله نواحی بزرگ و مهم ایران است که ورود دین مبین اسلام به آن به عنوان یک تحول عظیم و سرآغازی در ساختارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و ... آن سرزمین محسوب می‌شود. همزمان با تغییر اوضاع سیاسی و حکومتی در این ایالت، سیمای اجتماعی، فرهنگی و مذهبی آن نیز تغییر نموده است. شرایط جغرافیایی و طبیعی این منطقه به خصوص وضعیت خاص اقلیمی آن در تغییر و تحولات مزبور نقش تعیین کننده‌ای داشته است. دوری این سرزمین از مرکز خلافت اسلامی نیز مزید بر علت بود و این دیار را به مکان امنی برای شکست خوردگان سیاسی و نظامی و پایگاهی برای سازمان‌دهی شورشهای دینی و مذهبی تبدیل کرد و بدین ترتیب شرایط برای حضور پیروان جریانهای مختلف فکری و عقیدتی فراهم گردید. علاوه بر زرتشتیان و مسیحیان سرزمین سکونت داشتند، با ورود اسلام به این ایالت و بدنبال افتراق و انشعابی که در میان مسلمانان رخ داد، گروه‌های مختلف مذهبی تحت عنوان فرق و مذاهب اسلامی نفوذ پیدا کرده و اسباب گسترش کیش خود را در سرتاسر این ایالت فراهم آورده و در واقع تاریخ مذهبی سرزمین کرمان را بنیان نهادند.

براین اساس، در این پژوهش ادیان و فرقه‌های گوناگون مذهبی و زمینه‌های مختلف رواج این مذاهب در ایالت کرمان تا پایان حکومت سلجوقیان کرمان (۵۸۳هـ ق) مورد بررسی قرار گرفته است. به امید اینکه با این اقدام

زوایای بیشتری از تاریخ ادیان و مذاهب و به طور کلی تاریخ مذهبی سرزمین پهناور کرمان روشن و مشخص گردد. اثر تحقیقی پیش رو در هفت فصل نگاشته و تنظیم گردیده است که فصل اول آن به بیان کلیات پژوهشی و جغرافیای تاریخی منطقه پرداخته است. در فصل دوم، از دین اسلام و نحوه ی ورود و روند گسترش آن در ایالت کرمان پس از فتح و نیز در طی قرون نخستین اسلامی صحبت به میان آمده است. در فصل سوم، ادیان و مذاهب غیر اسلامی همچون آیین زرتشت، مسیحیت و... مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل چهارم، به بررسی فرقه های کلامی غیر شیعی مستقر در ایالت کرمان در قرون نخستین اسلامی از قبیل خوارج و معتزله پرداخته شده است. در فصل پنجم، فرقه های فقهی اهل سنت و نیز نقش دولت و حاکمان سلجوقی در رونق و تثبیت این فرق به صورتی جامع مورد پژوهش واقع شده اند. در فصل ششم، فرق مختلف تشیع به ترتیب زمان حضور پیروان آنها و نیز فراگیر شدن و چگونگی گسترش آنها به طور جامع مورد بررسی قرار گرفته اند. و در نهایت در فصل هفتم، جایگاه عرفان و تصوف کرمان تا پایان دوره ی سلجوقیان به نگارش در آمده است.

۱-۲- تبیین مسأله پژوهشی و اهمیت آن

ایالت کرمان از دوران قبل از اسلام، به ویژه از عهد ساسانی، سابقه ی حضور زرتشتیان و مسیحیان را در خود داشته است و با توجه به رسمیتی که آئین زرتشتی از دوره ی ساسانی داشت، اکثریت مردم کرمان اعتقادات و باورهای این دین را پذیرفته بودند تا جایی که حتی بعد از ورود اسلام به این منطقه و گسترش آن در گوشه و کنار این سرزمین، برای مدتی زرتشتیان از پذیرش دین اسلام امتناع کردند و بر اعتقادات و آئین خود راسخ ماندند. پس از فتح ایالت کرمان به دست اعراب مسلمان این سرزمین به دلایلی همچون نبود حکومت مستقل و نیز فقدان ثبات سیاسی، شرایط جغرافیایی و اقلیمی خاص همواره بهترین و مطمئن ترین مأمن و پناهگاه برای نحله های فکری و مناسب ترین مکان برای سازمان دهی شورش ها خاصه خوارج بوده است. به این ترتیب با روند تدریجی گسترش اسلام، ساکنان ایالت کرمان از سده های نخستین اسلامی میزبان فرق متعدد و گوناگون مذهبی و اسلامی گردیدند، فرقه های اسلامی که عمدتاً به دو گروه اهل سنت و شیعه منسوب بودند، تدریجاً در جریان حکومت های مختلف و دگرگونی های فرهنگی و اجتماعی در هر یک از این دو گروه انشعابات و دسته بندی های جدیدی صورت گرفت. در ایجاد گسترش این فرقه ها و انشعابات آنها، عوامل متعددی همچون والیان و حاکمان و اعظام، داعیان و مبلغان و مانند آنها مؤثر بوده اند لذا این پژوهش به منظور روشن نمودن ریشه های تاریخی شکل گیری و گسترش فرق و مذاهب در کرمان و به طور کلی آشکار نمودن زوایایی از تاریخ مذهبی این سرزمین صورت پذیرفته است.

۱-۳- اهداف

- بررسی فرقه های اسلامی و عواملی که در شکل گیری و گسترش آنها در طی قرون نخستین اسلامی در ایالت کرمان نقش داشته اند.
- بررسی ادیان و مذاهب غیر اسلامی که از ورود اسلام تا پایان قرن ششم در دیار کرمان رونق داشته اند.
- بررسی رابطه مسلمانان با اهل ذمه که در سده های نخست هجری قمری در این منطقه در کنار هم می زیسته اند.
- روشن نمودن دگرگونی های فرهنگی و اجتماعی کرمان که در دوره های مورد تحقیق رخ داده است.

۱-۴- پرسش ها

- ۱- چه عواملی در شکل گیری فرق اسلامی در کرمان طی قرون نخستین دخیل بوده اند؟
- ۲- شیعیان از چه زمانی در کرمان حضور پیدا کردند و وضعیت گسترش تشیع در این ایالت چگونه بوده است؟
- ۳- وضعیت ادیان و فرق غیر اسلامی (اهل ذمه)، در این دوره در سرزمین کرمان چگونه بوده است؟
- ۴- رابطه و رفتار مسلمانان با اهل ذمه (زرتشتیان) در سده های نخست هجری چگونه بوده است؟

۱-۵- فرضیه ها

- ۱- عوامل مختلفی از جمله موقعیت جغرافیایی ایالت کرمان و دوری از مرکز خلافت اسلامی، طبیعت بیابانی این سرزمین، حکام و سلاطین، داعیان و مبلغان و واعظان و... در پیدایش و حضور پیروان مذاهب گوناگون همچون شیعیان، اهل سنت، خوارج و... در سرزمین کرمان موثر بوده اند.
- ۲- از همان ابتدای قرون نخستین اسلامی گروه های مختلف شیعه به ویژه شیعیان امامی در ایالت کرمان در کنار پیروان مذاهب اهل سنت حضور داشته اند و از سده چهارم هجری جریان تشیع روبه فزونی گرفته است.
- ۳- عده ای از زرتشتیان پس از ورود اسلام نیز بر دین و آئین خود راسخ ماندند و در طی قرون نخستین اسلامی به عنوان یک اقلیت مذهبی به حیات اجتماعی و مذهبی خویش ادامه دادند. امروزه نیز عده ی کمی از زرتشتیان در مرکز ایالت کرمان زندگی می کنند.
- ۴- رابطه ی مسلمانان با زرتشتیان در طی این قرون مبتنی بر همزیستی مسالمت آمیز بوده و مسلماً همین امر می تواند یکی از دلایل ماندگاری زرتشتیان کرمان در این منطقه تاکنون بوده باشد.

۱-۶- پیشینه تحقیق

طبق تحقیقات بعمل آمده توسط نگارنده، تاکنون هیچ کتابی به طور جامع به این موضوع پرداخته و در این باره تحقیق علمی انجام نشده است. اما از تحقیقات و آثار ثانویه ای که در خلال مباحث خود به طور کوتاه و مختصر به این موضوع پرداخته اند. می توان به پژوهش های زیر اشاره کرد:

- رضا میرزا رضی، حیات سیاسی و اجتماعی شیعیان کرمان، (۱۳۸۴). پایان نامه.

- محمد خداوردی تاج آبادی، تاریخ سیاسی و اجتماعی کرمان (۱۳۸۶).

- حسین رفعتی، جیرفت در آئینه تاریخ (۱۳۸۶).

- محسن مرسلپور، سلجوقیان کرمان (۱۳۸۷).

۱-۶- روش تحقیق

روش تحقیق انجام شده، به صورت توصیفی و تحلیلی و با استفاده از منابع درجه اول است. از آنجا که پژوهش انجام شده، محلی و منطقه‌ای است، لذا آثار و منابع موجود تاریخ محلی از جمله منابعی بودند که در پژوهش حاضر مفید به فایده واقع شدند. و به طور کلی از آثار تاریخی و تحقیقات نوین نیز در این پایان نامه سود برده شده است.

۱-۷- بررسی منابع

با توجه به کمبود منابع دست اول راجع به ایالت کرمان از ورود اسلام تا پایان قرن ششم هجری، برای جمع آوری اطلاعات و روایات صحیح و منسجم چاره‌ای جز مراجعه به کتب و منابع گوناگون نیست، از این رو برای بررسی منابع مورد استفاده در پژوهش حاضر آنها را به پنج دسته زیر تقسیم کرده‌ایم: تواریخ محلی کرمان، تواریخ عمومی، منابع و کتب جغرافیایی، کتاب‌های فتوح و تحقیقات نوین.

الف: تواریخ محلی کرمان

۱- عقد العلی للموقف الاعلی، این کتاب نوشته‌ی افضل الدین احمد بن حامد کوهبنانی که حداقل تا حدود سال ۶۱۵ ه. ق، یعنی دوره‌ی هجوم مغول، زنده بوده است. قسمت عمده‌ی این کتاب مربوط به دوران حکومت ملک دینار غز (۵۸۴-۵۹۱ ه. ق) در کرمان است، اطلاعات این کتاب درباره‌ی تاریخ کرمان در سده‌های نخست هجری اندک است و مصحح نیز در تصحیح آن دقت کافی نکرده است، واز آنجا که مؤلف این کتاب از منابعی که امروزه در دسترس نیستند استفاده نموده است، می‌توان این کتاب را از منابع مهم تاریخ محلی در خصوص ایالت کرمان در قرون نخستین اسلامی محسوب کرد. اما بخش اول آن مربوط به دولت آل سلجوق در کرمان می‌باشد. البته مطالب مربوط به اوضاع و احوال ایالت کرمان قبل از استیلای سلجوقیان و غزان اندک و رونویسی و تکرار منابع قدیمی است. از این رو سخن تازه‌ای را در این باب ارائه نمی‌کند. به دلیل برخی بی‌دقتی‌ها (بویژه از جانب مصحح)، باید در استفاده از این کتاب جانب احتیاط را رعایت نمود. نمونه‌ای از این

بی دقتی‌ها، درباره سازنده مسجد جیرفت است. مؤلف ساخت این مسجد را به عمرو بن لیث صفاری نسبت می‌دهد و مصحح کتاب، علی محمد عامری، منظور از عمرو را، عمر بن عبدالعزیز پنداشته است در حالی که با تفحص و دقت متوجه می‌شویم که منظور از عمرو، عمرو لیث صفاری است، نه عمر بن عبدالعزیز، زیرا اولاً فتح کرمان در زمان عمر بن عبدالعزیز صورت نگرفت، ثانیاً به فرض اینکه حاکمی از جانب عمر بن عبدالعزیز به کرمان آمده باشد، از آنجا که نام مسجد را از نام سازنده‌ی آن می‌گرفتند، دلیلی نداشته است که نام عمر را بر آن بگذارند، ثالثاً عمرو لیث مدتی حاکم کرمان بوده است و او به خاطر اینکه مردم و علماء را به خود متمایل می‌کند بیشتر علاقمند به انجام چنین کاری بوده است. رابعاً بنابر پژوهش دکتر باستانی پاریزی در نسخه‌ی خطی کتاب، این کلمه به صورت «عمرو» ضبط شده است نه به صورت «عمر». از این رو شکی باقی نمی‌ماند که این مسجد از ساخته‌های عمرو بن لیث صفاری است. اما از آنجا که مولف در زمان سلجوقیان می‌زیسته و خود نیز از رجال این دوره بوده بدین جهت اثر وی در ارتباط با دوره مورد پژوهش یک منبع محلی و دست اول محسوب می‌شود. [خداوردی، ۱۳۸۶: ۲۰] لذا از این کتاب اطلاعاتی درباره وضعیت مذهبی و فعالیت‌ها و اقدامات سلاطین سلجوقی و نیز نحوه رفتار آنان با شیعیان در آن دوره در پژوهش حاضر استفاده گردیده است.

۲- بدایع الازمان فی وقایع کرمان، این کتاب در حقیقت شاهکار و بزرگترین اثر او محسوب می‌شده است. اصل این کتاب فعلاً دردسترس نیست. موضوع این کتاب شامل وقایع سلجوقیان کرمان و به طور کلی تاریخ کرمان است. از آنجا که مولف خود در دوران سلجوقیان کرمان می‌زیسته بی‌شک منبع مستندی برای رویدادها و جریان‌های سیاسی و مذهبی و.. این عصر محسوب می‌شود. افضل باینکه خود از ندمای ملوک و وزراء و امراء و اتابکان بود، اما هیچ‌جا از ذکر واقعیت‌ها خودداری نکرده است. این اثر عمده تحت عنوان یک منبع دست اول درباره مذاهب اهل سنت در کرمان و نیز اقدامات و فعالیت‌های سیاسی و مذهبی سلاطین سلجوقی، وزراء و رجال سیاسی اهل سنت و نقش آنان در راستای همگرایی دین و دولت و حمایت آنان از فرق اهل تسنن اطلاعات زیادی در اختیار نگارنده قرار داده است.

۳- تاریخ وزیری، این اثر نوشته‌ی احمد علی خان وزیری (د- ۱۲۹۴ هـ. ق یا ۱۲۹۵ هـ. ق) است. این کتاب از مهمترین تواریخ محلی کرمان است و هر چند از منابع متأخر به حساب می‌آید، ولی از آنجا که تنها منبع موجود است که غالباً به تاریخ سیاسی کرمان و ندرتاً نیز به تاریخ اجتماعی آن ایالت در قرون اولیه اسلامی پرداخته است، می‌توان آنرا از منابع شایان توجه در تاریخ محلی کرمان محسوب کرد. گزارش و روایاتی که وزیری درباره‌ی ایالت کرمان مقارن با فتح مسلمانان در این کتاب ارائه کرده است، در منابع دیگر یافت نمی‌شود. از این رو تاریخ

وزیری یکی از مهم ترین منابع تاریخ کرمان در اواخر دوره ساسانی و لشکر کشی مسلمانان به این ایالت است. به طور کلی تاریخ وزیری، در حال حاضر اصلی ترین و مهمترین تاریخ محلی کرمان، در سده های نخستین اسلامی است. هر محقق و پژوهش گری که قصد تحقیق و مطالعه در این دوره تاریخی کرمان را داشته باشد، از این کتاب بی نیاز نیست. حواشی و توضیحات دکتر باستانی پاریزی بر این کتاب، ابهامات و لغزش ها را برطرف کرده است. [خداوردی، همان: ۲۱، ۲۰] در پژوهش حاضر از این اثر جامع به دفعات استفاده گردیده است. از مباحث مربوط به وضعیت سیاسی، اجتماعی کرمان در اواخر دوره ساسانی و نیز فعالیت ها و اقدامات سیاسی و مذهبی فرماندهان مسلمان و پیروان فرق مختلف اسلامی، همچنین اوضاع سیاسی و مذهبی کرمان در دوران سلاطین، حکام و والیان آل سامان و آل بویه بهره کافی برده شده است.

ب: تواریخ عمومی

۱- تاریخ یعقوبی، این کتاب نوشته ی سیاح و مورخ و جغرافی دان بزرگ اسلامی، ابن واضح احمد بن ابی یعقوب معروف به عباسی اصفهانی (د. ۲۸۴ ه. ق) است. موضوع این کتاب تاریخ امت ها، دولت ها و پیامبران، اقوام مختلف و قبایل عرب پیش از اسلام در یمن، حیره و شام و آیین های اعراب و حوادث و وقایع دوران بعد از ظهور اسلام است. بخش اسلامی این کتاب به شیوه ی موضوعی از آغاز تا پایان خلافت معتمد علی الله (۲۵۹ ه. ق) را در بر می گیرد. روش تاریخ نگاری این کتاب، موضوعی با حفظ ترتیب زمان وقوع حوادث است. از این اثر گر آنقدر مطالبی در باب فتح کرمان به دست اعراب مسلمان، و در مواردی قیام های علویان و شیعیان و ارتباط آن با کرمان، ظهور و پیدایش خوارج و فرق مختلف آن و بهره وری شده است.

۲- تاریخ الرسل و الملوك، مشهور به تاریخ طبری، تألیف ادیب و مفسر بزرگ ایرانی محمد بن جریر طبری (د. ۳۱۰ ه. ق) است. بخش اسلامی و تواریخ و مباحث مربوط به اسلام این کتاب از آغاز اسلام تا پایان سال (۳۰۲ ه. ق) به صورت سال شمار تدوین شده است. این اثر از جامع ترین و اصلی ترین منابع راجع به ایالت های شرقی خلافت از جمله کرمان در سده های نخستین اسلامی است. سال شمار بودن تاریخ طبری یکی از امتیازات اصلی آن محسوب می شود، به علاوه ضبط نام اشخاص و اعلام جغرافیایی از ویژگی های دیگر تاریخ طبری است. این کتاب یکی از مهمترین منابع تاریخ عمومی در زبان عربی است که در تدوین این پژوهش و تحقیقاتی از این دست نمی توان از آن بی نیاز بود. هر چند که این کتاب به مسائل اجتماعی و مذهبی کمتر توجه داشته است. از این منبع عمده تاریخ اسلام در پژوهش انجام شده، اطلاعات زیادی در ابواب مختلف استفاده گردیده است. از جمله روایاتی در باب سابقه حضور اعراب و قبایل عرب در ایالت کرمان، چگونگی فتح کرمان توسط اعراب مسلمان،

روند گسترش اسلام در کرمان، خوارج و فرق مختلف آن در کرمان و.. اما از آنجا که عمده روایات این کتاب از شخصی بنام سیف بن عمر نقل شده، بدلیل ساختگی بودن این روایات عمدتاً قابل پذیرش نیستند. به عنوان مثال روایاتی که طبری در باب فتح کرمان آورده به نوعی با واقعیت امر در تضاد است. وی فتح کرمان را در ذیل وقایع چند سال متفاوت یعنی سال های ۱۸، ۲۳ و ۲۴ هجری آورده در حالیکه فتح کرمان پس از فتح فارس انجام شده است و تحت هر شرایط زودتر از سال ۲۵ هجری اتفاق نیفتاده است. از سوی دیگر روایات طبری مبنی بر غارتگری اعراب مسلمان در حین فتوحات و نیز قتل عام ایرانیان زردشتی توسط سپاهیان مسلمان را بایستی بادیده تأمل نگریست.

۳- الکامل فی التاریخ، مشهور به کامل ابن اثیر، از عزالدین ابوالحسن علی بن محمد معروف به ابن اثیر، (د ۶۳۰ ه. ق) است. این کتاب یکی از مشهورترین تاریخ نامه های عمومی به شیوه ی سال شمار است. به طور کلی الکامل ابن اثیر در رابطه با حوادث سده های نخست اسلامی در ایالت کرمان منبع قابل توجه و دست اولی به حساب نمی آید، زیرا بیشتر روایات او مربوط به این دوره منقول از طبری است. اما راجع به استیلای سامانیان، آل بویه و سلاجقه بر کرمان و بعضاً تحولات مربوط به آنها، خصوصاً در مباحث مربوط به دیالامه ی کرمان و سلاجقه یکی از منابع اصلی و گاه تنها منبع معتبر به شمار می رود. نگارنده نیز در خصوص مطالب و وقایع مربوط به دوره های مذکور از این منبع جامع بهره برده است.

ج: کتب و منابع جغرافیایی

۱- مسالک الممالک، از ابواسحاق بن ابراهیم بن محمد فارس اصطخری (د. ۳۴۰ ه. ق) این کتاب از منابع مهم جغرافیایی اسلامی است. اصطخری به جغرافیای تاریخی و راه ها، طبقات اجتماعی، خوراک، محصولات کشاورزی و فرقه های مذهبی کرمان به صورت گذرا و مختصر اشاره کرده است. چنانکه در بحث جغرافیایی تاریخی و در خلال مباحث فرقه ها از آن به یکی از مهم ترین منابع دست اول استفاده گردیده است.

۲- صوره الارض، تألیف ابوالقاسم محمد بن حوقل بغدادی (د. ۳۶۷ ه. ق) ابن حوقل در تألیف خویش به مقدار زیادی از کتاب اصطخری استفاده کرده است. از این رو مطالبی که ابن حوقل در خصوص ایالت کرمان در کتابش آورده است تقریباً همان مطالب اصطخری است. اما از این جهت که، صوره الارض یکی از منابع دست اول جغرافیایی درباره ی این ایالت است، مورد استفاده واقع شده است. از این اثر در ذکر مباحث جغرافیای تاریخی و سیاسی کوره ها و ولایات کرمان، اقوام مختلف ساکن در این ایالت و گرایشات مذهبی آنان و به طور کلی مطالبی در باب شیعیان مناطق جنوبی کرمان استفاده شده است.